

Zrínyi Miklós és Maffeo Barberini, azaz VIII. Orbán pápa költeményei

(Részletek)

Széchy Károly ötkötetes Zrínyi-élet-rajza óta köztudott, hogy itáliai peregrinációján Zrínyi Miklóst magánkihallgatáson fogadta VIII. Orbán pápa – a fiatal főurat elkísérte Senkivci Mátyás kanonok, itáliai útjának szervezője is –, és megajándékozta saját latin verseinek gyűjteményével. Ez a gyönyörű kötet, amelyet nem kisebb művész, mint Anthony van Dyck metszetei ékesítenek, szerencsére ránk maradt, piros bársonykötésben, csillogó aranydíszítéssel, és ma is kézbe vehető Zágrábban a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár különgyűjteményében, a valószínűleg magától Zrínyitől származó bejegyzéssel együtt, amely így szól magyar fordításban: „Ezt a könyvet maga a szerző, VIII. Orbán ajándékozta Zrínyi Miklós grófnak, amikor ő még serdületlen ifjúként Rómában volt, miközben Horatius ezen verseit idézte: »Fortes creantur fortibus et bonis, / Est in iuuenis, est in equis / Patrum virtus, nec imbellem feroces / Progenerant aquilae columbam.«” („Jók és erősek nemzenek erőseket; / Még a tinóknak is, még a csikónak is / Apjára szít erkölcsé, s nem költ / Gyáva galambot a bérzi vad sas.”) Eddig azonban nem vizsgálták, hogy hatott-e vajon, és ha igen, miképpen, VIII. Orbán költészete Zrínyire.

Az utóbbi időben mind olasz, mind francia kutatók igen sokat foglalkoztak Maffeo Barberinivel mint költővel. A legfontosabb közülük feltétlenül a francia akadémikus, a retorikatörténet és a neolatin költészet, valamint általában a barokk művészetelmélet talán legnagyobb szaktekintélye, Marc Fumaroli. Ő több könyvében is kimerítően foglalkozik a pápává választott költővel, ezek közül a legjelentősebb a *L'Âge de l'Éloquence – Rhétorique et „res literaria” de la Renaissance au seuil*

de l'époque classique. Legfontosabb gondolata az, hogy Barberini – ahogyan olasz nyelvű költeményeiben is – a voltaképpen, tág értelemben Marino iskolájához tartozó antimarinisták egyik vezére, amennyiben tudniillik Marino sok-sok fogását eltanulja és imitálja, illetve hasonló módon bánik a maga imitációja tárgyul kiválasztott pretextusokkal, de a *Lovag* erotikáját mindenestől elutasítja, valamint túlzottan ítéli pogánykodását is, ami a mitologizálásban és allegorizálásban érhető tetten. Maffeo Barberini latin költészetében ezek a tendenciák csak fölerősödnek, és ezért illeszti gyűjteményes kötete élére azt az *ars poetica*ként írott versét, amelyet később, a pápai trónra lépése után, szinte a költészetéről szóló enciklikaként fognak fel az ő költészetéhez csatlakozó vagy az ő mecenatúráját élvező költők, köztük a lengyel-litván Sarbiewski is. (Akit egyébként némely rossznelvű filológus szerint a pápa azért küldött el római udvarából a jó messze fekvő Vilnai Egyetemre tanítani, mert féltékeny volt rá mint nála jobb költőre.)

Ennek a versnek a címe: *Poesis probis et piis ornata documentis primaevae decori restituenda*, azaz magyarul: *A Költészetet vissza kell helyezni őseredeti szépségébe, úgy, hogy feddhetetlen és szent bizonyosságokkal ékesítjük fel*. A Költészetet azért írtam nagy k-vel, mert itt megszemélyesített nőalakként jelenik meg, aki panasszal járul a költő elé, aki éppen babérágat keresett, hogy homlokát azzal övezze, és ajkát meg akarta erősíteni a lórúgás fakasztotta forrás vizével. Azért panaszkodik, mert megfosztották ősi ékességétől, és így eredeti szépsége is eltűnt. Ezek után határozza el a költő, hogy összeállítja azokat a szabályokat, amelyekkel élve a költészet visszanyerheti régi ragyogását. Bezzeg régen a Phoebus vezette kórusba csak tisztességes, becsületes és szü-

zies műsákat engedtek be, és maga a műszak berke, illetve szent hegye is jó messze esett a csöcselék morájától és a mindennapok szennyétől. Most bezzeg sokkal izgalmasabbnak tűnik Phoebus buja kalandjának megéneklése, amikor tudniillik el akarta csábítani Daphnét, vagy Orpheusz történetét zengedezni, aki elhunyt felesége után leszáll a poklokra, és azt hiszi, hogy valamiféle varázserővel onnan visszahívható. De a pokol kínjaitól bizony csak a tiszta élet isteni parancsait figyelembe vevő ész, és nem pedig valamiféle varázslat révén lehet megszabadulni. Nem is beszélve az olyan csiklandós mitológiai témák kedveléséről, mint például Jupiter arannyá változása, avagy Európa elrablása, vagy Tündareosz hitvesi nyoszolyájának bemocskolása. Ráadásul még Mars és Vénusz szerelmét sem restellik ábrázolni. Bezzeg Krisztus nevét nem is emlegetik, és elfeledkeznek a feszületet megtaláló Szent Ilona kegyes cselekedetéről, aki lerombolta a Vénusznak és Adonisnak a római kálvárián emelt pogány szentélyeket. Tehát keresztény, illetve keresztényiesített költészetre kell törekedni; mit kergetjük pokolra Orpheuszt, mikor Krisztus valóban leszállt oda, hogy kimentse az ószövetségi jámborokat?! Miért kellene a végtelen számú csodás átváltozást ábrázolni, mikor ott van egy valódi átváltozás: Krisztusé a Tábor hegyén! Egyszóval Mózeset kell a költészetben vezérünkévé választani, aki miután Isten segítségével népét kiszabadította a rabságból és átvitte a Vörös-tengeren, utána a világ Urának énekekkel fejezte ki háláját. Ő, vesszen is el az, aki merészelné a szűz Költészetet megerősítenek, és fejére mirtuszról akarna koszorút fenni. (A mirtusz itt a menyegzői virágdíszre, átvitt értelemben a szerelmi költészetre utal.) Megnevez még egy mintaképet, vagyis magát a koronás váteszt, Dávid királyt, a költőt. Hi-

sen ő még a megsértett istenség haragját is le tudta csillapítani, amikor bűnbánóan, könnyek közepette imádkozott kegyelemért, és a világ teremtésétől a teremtett természet szépségéig mindent lantjára tudott venni, tehát a szent héber líra legyen ma is a szívből jövő himnusz-költészet ihletője. Reméli, hogy talán a buja költészet ragálya eltűnik, és úgy menekül, mint ahogyan a Saul király szívéből kiűzött gonosz szellem. És akkor ezzel a könyörgéssel fejezi be költői programversét: „Dirige iam dociles digitos Iessea Propago, / Dum mea dextra tuo pectine pulsat ebur. / Itala tu mecum Pubes cape nobile plectrum, / Et monstrum Isacia perge fugare lyra.” (Prózai magyar fordításban: „Nyújtóztasd ki már tudós ujjaidat, ó, Jessze sarja, amíg az én jobbom a te ütődél veri a te elefántcsont lantodat. Te pedig, ó, itáliai fiatal-ság, velem együtt ragadd fel nemes lantpengetőt, és a szörnyeteget siess megfutamítani izsáki líráddal.”) [...]

Természetesen nem ez a helye annak, hogy minden egyes példát végigvizsgáljunk, holott okvetlenül megérné. Annyit mindenesetre már megállapíthatunk, hogy egyrészt Zrínyi a *Syrena*-kötetben gondosan elköveti mindazokat a bűnöket vagy költői hibákat, amelyeket a pápa elrettentésül említ: Mars és Vénusz mindjárt az előszóban föltűnik, a talán Petroniusból merített epigrammával illusztrálva; Orpheusz-nak természetesen külön költeményt szentel, nem restell rengeteget meríteni az *Átváltozások* költőjétől, sőt e műre építi eposza nagyszerkezetét. (És még szaporíthatnánk a példákat...) A pozitív példák, azaz a parafrázisok részletesebb tanulmányozása pedig azért elengedhetetlen, mert ha összeállítunk egy katalógust a különböző átírás típusokból, akkor ezek fényében végigvizsgálhatjuk azt a nagyszámú bibliai citátumot vagy allúziót, amelyeket Zrínyiből már kigyűjtöttek olyan gondos kutatók, mint Kiss Ferenc, Heller Bernát vagy Farkas József. De mindennél csattanósabb érv amellet, hogy Zrínyi igenis hasznosította az általa birtokolt

díszkötetben is a gyűjtemény legelső darabjaként közölt programverset, hogy a *Feszületre* írott költeményét olyan szenvedélyes, az ima hangnemébe illeszkedő önváddal kezdi, amely teljességgel megfelel a pápa szerint Krisztus méltóságát megillető hangütésnek:

*Sirtál már eleget lám Ariannáért,
Fogytad könyvedet csak egy Violáért,
Csak meg nem változtál, mint Biblis, semmiért,
Édes Musám, füért és rothadó eszközért.*

*Hidd ki most magadbul könyvedet nagy okért,
Árassz cataractát szemedbul méltóért;
Azért, ki körösfán függött büneidért,
Az ki Istened volt, megholt váltságodért.*

Természetesen – mint ezt az irodalomtörténet hangsúlyozza is – VIII. Orbán a saját propagált megtérésének a mintáját leginkább Petrarcában találta meg; szerintem erre Zrínyi is rájött, különben miért tette volna könyvtárkatalógusában a költöket tartalmazó osztály első helyére VIII. Orbánt, utána pedig rögtön Petrarcát?

Barberini kötetében nem csupán ez a parafrasztikus fejezet foglaltatik, hanem sok más vers is, különböző műfajokból. Ami a parafrázisokat illeti, azoknak még csak-csak van valami szakirodalmuk, tekintettel arra, hogy mint tudjuk, VIII. Orbán hivatalból elrendelte a breviáriumi himnuszok revízióját, azaz klasszikus versmértékbe való átköltését, s ezen sok kiváló költő dolgozott, köztük maga Sarbiewski is. Ezt tehát a liturgiátörténet is számon tartja, nem csak a szorosabban vett irodalomtörténet. [...]

Már korábban is többeket foglalkoztatott, hogy hogyan értékelhető a *Szigeti veszedelem* utolsó számozott szakasza. Kovács Sándor Iván talált Arany *Zrínyi és Tasso* című tanulmányában egy olyan megjegyzést, amely az eposz egyik korábbi énekvégződését részben ariostóinak tartotta, másrészt az eposz méltóságához nemigen illőnek. Az ő megfigyelését

kiterjesztette a XV. ének záró szakaszára is, és idézi Zolnai Bélának azt a kéziratos bejegyzését, amely túlságosan kedélyesnek, ide nem illőnek találta az angyalokat és az ő éneküket. Kovács Sándor Iván még azt is hozzáteszi, hogy talán magát Zrínyit is bánhatta a dolog, s ezért illesztette e versszak után az ide illő, igazán fenséges epigrammát, amely, mint tudjuk, úgy kezdődik, hogy „Vitézek Istene...”.

Szerintem a helyzet teljesen más. Zrínyi ugyanis már a *Szigeti veszedelem* legelején, a segélykérésben, a keresztény költészet szellemében nem követi Tasso példáját, akinek segítségül hívott múzsája lehet Uránia vagy Szűz Mária is, ő egyértelműen Isten anyját kéri fel ihletőjének és műve igazsága garantálójának. Később, amikor a Múzsát emlegeti, illetve az saját ihletettségről szól, akkor ezt mindig figyelembe kell venni, még ha ilyen részletes megszólítást többé nem is olvashatunk. Továbbá Isten lelke fújja belé a szavát, vagyis Mária meghallgatta őt, biztosítja számára az isteni ihletettséget, azaz művét is olyan komolyan kell venni, mint ahogyan Dante komolyan vette a saját *Commediáját*, vagy ahogyan a Barberini pápa láttatta Dávid király költészetét. Ha mindezeket gondosan mérlegeljük, és figyelembe vesszük azt is, hogy mielőtt az Úr közölné végső határozatát, az üdvözült lelkek Dávid király hárfakiséretével zengik a glóriát Istennek, és Isten elhallgattatja őket, hogy közölje, nem szavakkal, hanem pusztá elhatározásával, miképpen döntött Szigetről Zrínyiről és vitézeiről, vagyis magáról a már kellően megbüntetett és ezért őt kiengesztelt magyar nemzetről, akkor másképpen értékeljük, nem pedig valami kedélyes ügyetlenségnek, az eposz zárlatát. Zrínyi, mint összefoglalóan elmondhatjuk, egyfolytában tisztában van azzal, hogy amit ő mond, annak isteni garanciával kell bírnia, hogy igaznak tűnjön. (Ez egyébként, mint tudjuk, a Zrínyi által szintén igencsak kedvelt Dante legalapvetőbb felfogása a saját művéről.) Éppen ezért szükséges, hogy megjelenjen ez a bizonyos angyali kórus, és elhallgattassa a költőt, hiszen most már maga az igazság következik, amelynek eléneklése az ő privilégiumuk. Tehát a dölt betűs, számozatlan versszakot az angyalok éneklék, akik mártír dédapjára való tekintettel Isten kegyelmébe ajánlják fiát is. Itt tehát előlegeződik a *Feszületre* című vers és a *Peroratio* kettős, az egész kötetkompozíciót lezáró ódája. Nyilvánvaló, hogy a Stuart Mária-epigramma zseniális ötlete, hogy tudniillik fölösleges földi költőnek szólnia ott, ahol az angyalok beszélnek, Zrínyit megindította és rendkívül különleges imitációra készítette. ♦♦

(A szerző *lábjegyzetei a Határok fölött című kötetben olvashatóak, amelyben a fenti tanulmány megjelent: MTA Bölcsészstudományi Kutatóközpont, Bp., 2017)*

A Barberiniek palotája Rómában

A MEGÉNEKELT ZRÍNYI

Zrínyi-év jegyében telt a maga nemében a szigetvári csata négyszázötvenedik évfordulóján, 2016-ban tartott „Zrínyi Miklós – Szigetvár 1566” emlékezésorozatot is, melyre (a Hóvári János elnökölte emlékbizottság, valamint az Emmi és a MANK támogatásával) kivételesen érdekes könyvet adott ki a Napkút Kiadó *A megénekelte Zrínyi* címmel.

Egy élet munkájával gyűjtötte egybe a lakócsai születésű Frankovics György etnográfus a magyarok mellett a Zrínyi Miklósról szóló horvát, szerb, szlovén, bosnyák és szlovák népi énekeket, melyeket ismertetett és le is fordított, korabeli szemtanúk legkorábbi tudósításaival együtt, azzal a nem titkolt céllal, hogy a közös magyar-horvát történelem hősét az iskolai oktatásban több oldalról megvilágítva lehessen bemutatni. (A szerkesztési előmunkálatok közben távozott váratlanul az élők sorából a dolgozatok szerzője, a kötetet Bognár Antal rendezte sajtó alá.) A korrajz részeként helyet kapott a tanulmányban a *Szigeti veszedelem* mitológiai háttere, valamint a várkapitány és vitézei étkezése, konyhája is. A magyar históriás énekek mintáját követi a *Muravidéki daloskönyv*be foglalt kaj-horvát nyelvű *Ének Szigetvárról* (F. Gy. fordításában):

„És pénteken immár készülődött Zrínyi: vacsorázni hívta összes vitézeit, nekik ezt mondta, őket bátorítván:
»Kölsük el, jó uraim, most vacsoránkat. Holnap ilyen idő tájt vacsoránk leszen az Úristennél, az ő nagy hatalmában. Vígan várjuk hát meg halálunk óráját, keresztény hitünkért adjuk azt cserébe! Ne reménykedjünk többé királyainkban, hanem Krisztusban, királyok királyában, ki megvédhet minket a gonosz pogánytól! Ne szomorkodjunk hát, örvendezzünk inkább!«”

A Szulejmán-titok

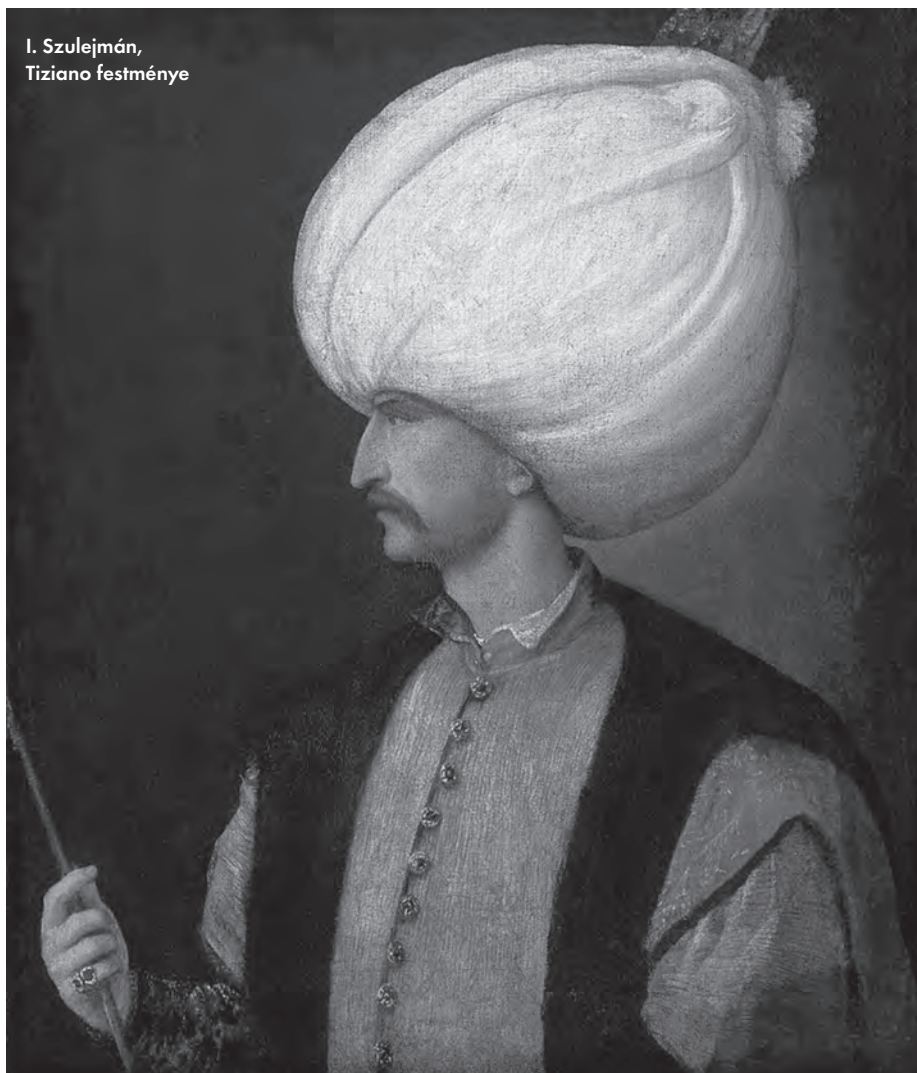
Egy elveszett zarándokváros felfedezése

Jó két évvel ezelőtt, 2018 áprilisában ezen a címen mutatták be a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében azt a dokumentumfilmet, amelyet a nagy felfedezés eseményéről *Borsody István* rendező forgatott. Borsody akkor így írt a filmről:

„2015. december 9-én a Pécsi Tudományegyetem és az Magyar Tudományos Akadémia BTK kutatócsoportja nemzetközi hírű bejelentést tett: megtalálták Szulejmán szultán négyszázötven éve keresett sírját Szigetvár mellett. 2017-re bizonyossá vált, nem csupán Szulejmán türbéjének, hanem egy egész kisvárosnak a maradványai kerültek elő. A síremlék körül – amely az oszmán hódoltság idején fontos zarándokhely

volt a birodalom muszlimjai számára – ugyan- is lakóépületek, laktanya, egy kolostor és egy dzsámi maradványai is megmaradtak.

Pap Norbert és *Fodor Pál* professzor kutatócsapata a bejelentés óta rendszeres vendégek a törökországi és a világ más pontjain megrendezett tudományos konferenciákon. A sírt ugyanis sokan, sokszor keresték, de annak XVII. század végi lerombolása után senki sem talált rá. A mauzóleumról rengeteg legenda maradt fenn. Sokan tudni vélték, hogy a sír – amelybe Szulejmán belső szerveit, köztük a szívét temették – kincset rejt. A kutatók meg is találtak egy rablógödört, amely a kincsvadászok kutakodásáról árulkodott.

I. Szulejmán,
Tiziano festménye

Szulejmán átadja a Szent Koronát Szapolyainak, török miniatúra

ZÁGOREC-CSUKA JUDIT

CSÁKTORNYÁRA VEZETŐ ÚT

Szomorú menet lehetett a kuršaneci erdőből Csáktornyáig vezető haláltusás vergődésed, míg véres fejed ott rázkódott a tartani igyekvő Bethlen Miklós, ifjú erdélyi főúr ölében, a nyomasztó csendet ritkán törte meg zaj, lassan vonult a hintó a vakuló szürkületből a fekete éjszakába.

Vakvégzet? Kiszámíthatatlan vagy könyörtelen fátum? Ó, sorstragédia! Orgyilkosok és vadállatok fergetege! Lesben állt a halál, nem volt értelme keresgélni, a novemberi zúzmara erdőben rád talált, párbajt vívott veled, Szent Ilonka kolostora beleremegett, mégis három sebet hagyott rajtad a magyar igazság. Reménységként haltál meg abban a nagy vadon erdőben, kit kevés szem látott.

Európa mégis gyászolt. Ördögi körben forgott veled a politika, mégis megragadtál egy maroknyi időt, sorsodra hagyva a szálakat itt a Mura partján, elképzeléseidért ma sem harcolnak, a történelem más vizekre evezett, széthullunk mi, magyarok a végeken, az idő csap arcul, s a határsávok, golyózápor helyett az idegeneknek hódoló valóság.

(Lendva, 2003 – a szerző A Zrínyiek nyomában című tanulmánykötetéből)

A Pécsi Tudományegyetem munkatársai évekig tartó kutatásainak állomásait pontosan dokumentálja a film, történelmi háttérrel biztosít és kapcsolatot keres a jelenrel. A dokumentumfilm a lelet történelmi jelentőségén túl a kutatók áldozatos munkájáról, nehézségeikről és sikereikről is szól. A stáb a kutatókkal szoros együttműködésben, tudományos alaposítással, de az emberi szálát is figyelembe véve dolgozta fel filmen az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb magyar tudományos sikerének a történetét.

Nem sokkal a dokumentumfilm bemutatója után *Pap Norbert* geográfus, a Pécsi Tudományegyetem docense a pécsiek Nyitott Egyetem című műsorában személyesen is elbeszélte a kutatás történetét. Az ő beszámolójából adunk most közre részleteket.

– Jó négyszázötven évvel ezelőtt, 1566. szeptember 6-áról 7-ére virradó éjjel, Szigetvár ostroma közben, a táborában elhunyt I. Szulejmán szultán. Akkor már elmúlt hetvenegy éves, és betegen érkezett Szigetvár alá. Zrínyi Miklós és katonái szinte az utolsó szálig elestek a végső kirohanás során, s a várat végül a török sereg bevette, de Szulejmán ezt a győzelmet már nem érthette meg. És mivel Szulejmán halála idején még nem dőlt el az ostrom, Szokollu Mehmed nagyvezír rendkívüli döntést hozott: eltitkolták a szultán halálát. A török sereg ad-

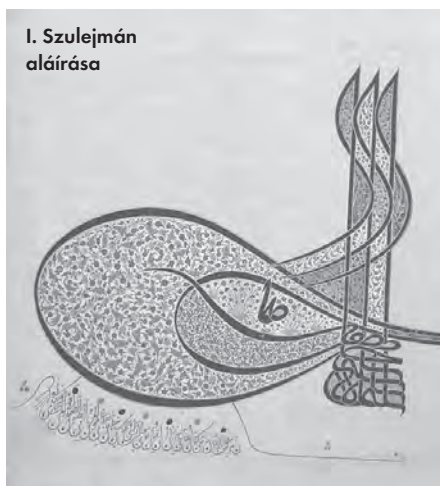
digra már komoly veszteségeket szenvedett, elvesztett húsz-huszonötezer harcost, a trónörökös Szelim Isztambulban volt, nem volt, aki átvegye a szultáni szerepet, időt kellett nyerni. És hogy ezt az eltitkolást meg lehessen valószínűsíteni, azokat a szövetségeket, belsőségeket, amelyeket nem lehetett szárítani, szóval azokat kiemelték a szultán testéből. A szultán titkára mindezt lejegyzetelte, és tudjuk, hogy legalább kétszer kezelték a testet, textíliába bugyolálták, egy ládába helyezték a trónszék alá, eltemették, és csak negyvenkét nap után indultak el vele Belgrád, illetve Isztambul felé. Belgrád

környékén találkoztak a trónörökössel, akkor jelentették be a halálesetet, és került Szulejmán teste mauzóleumba Isztambulban, amelyet már az ő tiszteletére építettek. Később elrendelték egy másik türbének a létesítését azon a helyen, ahol Szulejmán meghalt. Egyes források azt említik, hogy azon a helyen, ahol a test a földbe került, míg mások, főleg a későbbiek már azt is említik, hogy ahol a szívét és más belsőségeit eltemették, valahol Szigetvár környékén, azon a helyen, ahol a szultán sátra állt, ahol a haláleset megtörtént.

– Hogy hol volt ez a türbe? Egyes kutatók szerint ez a hely, ahol hosszabb ideje keresték, Szigetvártól északra, északkeletre, az Almapatakától pedig keleti irányba feküdt...

A másik ilyen helyszín, amelyik mellett nagyon sok érv szól, és sok publikáció született, az előbb említett helytől hét-nyolcszáz méterre légvonalban fekvő turbéki Szűz Mária-templom, katolikus kegytemplom, amelynek a falára 1913-ban kikerült az a kényelvű, oszmán török és magyar nyelvű szöveg, amely megemlékezik arról, hogy a szultán itt halt meg. Belső szerveit itt temették el, ezen a helyen épült meg a síremléke, a templom pedig erre a helyre épült fel, ennek az alapjait használták fel, használták volna fel a későbbi templomépítők. Tehát a két hely között állt a vita...

I. Szulejmán aláírása

Szigetvár, 1566, török miniatúra

– Esterházy Pál fiatal tisztként részt vett Zrínyi Miklós téli hadjáratában, eljutott Szigetvár alá, és a csapatok, amelyeknek ő is tagja volt, a Turbék nevű települést felégették. Ugyan Zrínyi Miklós – a költő és hadvezér Zrínyi Miklós dédapja – megtiltotta, hogy a síremléket és a nagyobb épületeket lerombolják, de a település kevésbé értékes részeit, azokat bizony ezek a csapatok felégették. Utána alig győzték a törökök ezt újjáépíteni: fél év múlva, mikor Evliyâ Çelebi erre jár, valamikor 1664 nyarán, akkor már nagy munkában találja az építkezőket, és azt írja, hogy újjáépítik a települést, és sokkal nagyobb méretben, mint korábban. Amit tudunk erről a helyről, azt leginkább ebből tudjuk, látjuk, hogy itt egy erődítmény van, az erődítményen belül pedig a jelkulcs alapján tudunk azonosítani épületeket: egy derviskolostort, egy L alakú cellás épületet, a katonáknak egy barakot, valamint egy mecsetnek leírt épületet, és megjegyzi, hogy itt belül található Szulejmán sírja. Ezt az erődítményt pedig egy árok övezi. Sokáig keresték ezt a helyet, sikertelenül...

– 2012 novemberében Ankarában jártam egy delegáció tagjaként, hogy kutatási elképzelést vázoljak a török miniszterelnökségen. Ott adtam elő azt az elképzelésem, hogy a türbét azért nem sikerült eddig megtalálni, mert nem megfelelő módszerrel keresték, és én azt vettem föl, hogy a XVI. század közepétől a XVIII. század közepéig terjedő időszakban ennek a helynek a klimatikus viszonyai, a vízrendszerre, a vegetáció jellege, a földhasználatnak a módja, és tulajdonképpen a használt úthálózat is jelentősen különbözött a maitól. Azt javasoltam, hogy mindenekelőtt készítsünk egy tájrekonstrukciót térinformatikai modellezéssel, aztán a kutatócsoporton belül el is készítettük ezt a tájrekonstrukciót, s ebből nagyon sok következtetést tudunk levonni...

– Abban, hogy hol lehetett a türbe, hol lehetett az a település, amely Szulejmán sírja körül kiépült, egy német nyelvű forrás 1692-ből nagyon fontos volt számunkra, mert nem csupán azt tudtuk meghatározni már korábban, hogy mikor épült a türbe, és mikor alakult ki a település, tehát 1575–76-ban, hanem azt is

ebből a forrásból tudtuk rekonstruálni, hogy mikor pusztult el. Tehát tudjuk, hogy 1692-ben, mikor ez az irat születik, akkor már nem áll. Azt írja a forrás múlt időben, hogy itt valaha szépen falazott templom állt egynegyed mérföldre Szigetvártól, az nagyjából a korabeli mértékegységeket figyelembe véve négy kilométert jelent, és azt is, hogy – 1692-ről beszélünk – itt ma már csak egy fal áll. Talán ez volt a legfontosabb irat, amit sikerült megtalálni és elemezni. Az 1730-as években járunk, amikor vita támad az egyház és egy helyi birtokos család, a Melczerek között, és tanúkat hallgatnak meg, hogy kié az adott terület. És itt a harmadik tanú, a magát nyolcvanévesnek mondó Kolonics Franciscus tanúvallomást tesz arról, hogy amikor ő fiatal volt, az 1680-as években, akkor hogyan nézett ki Turbék. Ez a település úgy nézett ki, hogy a magban török papok és dervisek éltek, ahogy írja, a „pispekjükkal”, tehát a vezetőjükkel a sáncon, vagyis az erődítményen belül a törökök, a sáncon kívül pedig lakik a kereszténység. Gyűrűs szerkezetben települtek meg tehát Turbéknek a lakosai. Ilyen és ehhez hasonló források segítettek számunkra eligazodni, amelyekből kiderült, hogy Turbék egy olyan település volt, amely Szigetvár várától mintegy négy kilométer távolságra keleti vagy északkeleti irányban egy óra gyaloglásra fekszik egy dombos, hegyes helyen, szőlők és gyümölcsösök közepette. Erről a helyről különben néhány térkép is megemlékezik az 1680-as évekből származó térképek közül. Három közülük még azt is fontosnak tartja megemlíteni, hogy Turbék az a hely, ahol Szulejmán szultán eltemetésre került, vagy valamilyen részei eltemetésre kerültek. Fontos volt számunkra ez a térképsorozat, hiszen látszik, hogy az Almáspataktól távolabb, a következő vízfolyáshoz közelebbi helyet mutatja. Ami még fontosabb, a jelkulcs. A jelkulcs is sokat segített, mert azt mutatta ezeken a térképeken, hogy Turbék egy közepes jelentőségű, városias hely... Aztán készült egy rézkarc is, amely Esterházy Pált mutatja, aki a lovát ugratja, a ló lábainál pedig a téli hadjáratnak az állomásai láthatók. Nyil-

Szulejmán hazaszállítása Szigetvár alá, török miniatúra

ván valamilyen sematikus ábrázolásról van szó, viszont a ló hátsó lábainál látjuk, hogy Sziget mellett van egy település, amelyet dombtetőre helyezve mutat és erődvárosnak a jellegét mutatja, valamint egyértelműen egy minaret képét is látjuk a dombtetőn. Hát ez a hely, ahol aztán végül kutatni kezdtünk. Tulajdonképpen ma is úgy néz ki, ahogyan ezek a források a háromszázötven-négyszáz évvel ezelőtt leírták, a filmünkön látható: itt van a Szilvási csárda épülete az út kanyarulatánál, és itt látjuk a Rózsa-dűlőt, itt látjuk a Nefelejcs-dűlőt és a Margaréta-dűlőt, s ezeknek a dűlőknek a környékén, a felszínen meglehetősen sok jele van az oszmán kori életnek...

– A döntő elemet, hogy valóban oszmán kori épületeket rejt Turbékban a szőlőhegy, 2015 őszén tudtuk bizonyítani. A filmen látjuk az ásátás helyszínét október–novemberben, látjuk a gyümölcsfákat, látjuk a szőlőtökeket, és ami előkerült, az, mondhatom, hogy egészen szenzációs volt. Méter vastag falak kerültek elő, olyan falak, amelyek elbírják a kupolát, ráadásul olyan sok ólomlemez is előkerült itt az ásátás környezetében, hogy azt tudtuk mondani: ezt az épületet ólomlemezrel fedték ebben az időszakban. Hogy az épületnek mi a funkciója, afelől először volt egy kis bizonytalanság bennünk, az első hipotézisünk az volt, hogy talán egy kisebb dzsámiról van szó, szépen délkeletre van tájolva. Egy idő után arra kezdtünk el gondolni: lehet, hogy a türbét találtuk meg rögtön? A döntő bizonyítékokat ebben a tekintetben egy úgynevezett rablógödör szolgáltatta. Ez a rablógödör két méter mély volt, s ebbe a gödörbe nagyon sok olyan maradvány került, amelyből jól lehetett az épületnek a jellegére következtetni.

– 2015 decemberében jutottunk el arra a pontra, hogy azt mondtuk: minden jel arra mutat, hogy a türbét sikerült megtalálnunk. Amikor az ásátás befejeződött, akkor egy újabb geofizikai felmérést készítettünk már a közvetlen közeléről a feltárt épületnek, és ez a vizsgálat újabb épületeket produkált számunkra. A jelek arra utaltak, hogy egy hasonló szerkezetű, nagyobb épület van északnyugatra a feltárt épülettől. Ez egy nagyobb, nyolcszor nyolc méteres helyiség, s a filmen itt látjuk a rablógödört, a háromszatú előcsarnokon keresztül lehetett megközelíteni, és mellette állt ez a nagyobb épület. A leírásokból arra következtítettünk, hogy a Szokollu Mehmed, a nagyvezír által emeltetett nagyszerű dzsámít sikerült itt megtalálnunk, és mellette az L alakú épületre az 1664-es ábrán azt gondoltuk, hogy megtaláltuk a derviskolostornak a maradványait. Tehát türbe, dzsámi, derviskolostor... És a vizsgálataink mindezt megerősítették. Évszázadok óta először láthatóak ezek az épületek, ahol Szulejmán szultán meghalt, halálának helyén pedig felépültek a sírkomplexumának az egységei. És most virtuális sétát tehetünk az egykori dzsámi fala között... ♦♦

Összeállította: Weltler Ildikó

RÉFI ZSUZSANNA

„Kit vártok itt?”

Beszélgetés Berczelly Istvánnal

Előadással ünnepelte szeptemberben nyolcvankettedik születésnapját Berczelly István, Debrecenben énekelt a Bánk bán Tiborcát, visszatérve arra a pódiumra, ahol pályája ötvenöt esztendővel ezelőtt indult.

A fellépés természetesen nem csak egyszeri alkalom, hiszen októberben a Nemzeti Színházban kerül színre a Vidnyánszky Attila rendezte Erkel-opera, amelyben már szinte az összes bariton bőrébe belebújhatott.

A nyolcvannál több szerep pedig még ma is újabb és újabb figurákkal gyarapodik, ugyanis Berczelly István szünet-szakadatlan énekel. Ha éppen nincs felkérése, akkor is beskálázással kezdi a napot, majd következhet a száz fekvőtámasz a jó színpadi erőnlétért. A basszbaritonnal, aki idén vehette át a Kossuth-díjat, egy tangóharmonikás kisleányról, Wagner magával ragadó muzsikájáról, a lélekből formált szerepekről és egy passió kezdő Jézusáról beszélgettünk.

Berczelly István

– A magyar operajátszás egyik legnagyobb formátumú, markáns színpadi egyénisége, akinek példaértékű a szakmai alázata – szól a Kossuth-díj indoklása, amelyet a vírushelyzet miatt néhány hónap csúszással, de végre átvehettek.

– Bár augusztusban is lett volna egy Bánk bán-előadásom a Margitszigeten, lemondtam, hogy személyesen vehessem át a kitüntetést, amely elmondhatatlanul boldoggá tett. S igazán meghatottak annak a háznak a lakói is, ahol sok-sok évtizede élek. Szólt ugyanis a közös képviselő, hogy szeretne velem koccintani a díjra, s meglepetésként egy nagyobb lakásba vitt – éppen abba, ahonnan annak idején Rákosiék kitelepítették a családomat, s aztán egy kisebb lett ugyanitt az otthonunk –, és ott volt az egész lakóközösség, szendvicsekkel, italokkal vártak, nagy szeretettel megtapsoltak, igazán hangulatos ünnepséget rögtönöztek, nem is gondoltam, hogy ilyen csodálatos emberek között lakom, élek! Még dalra is fakadtam...

– Ezek szerint jól viselik a napi skálázását...

– Igen, pedig megesik, hogy már reggel nyolckor, kilenckor nekikezdek, hiszen a délelőtti próba előtt már be kell énekelnem. Közben száz fekvőtámaszt is végzek – igaz, nem egyszerre, hanem húszasával –, hiszen fontos a jó kondíció. Egy basszistának, baritonistának az egész teste énekel. Egykor sportoló voltam, evezős, de az már a rég múlt, oda kell erre is figyelnem és mindennap tornázni. Skálázás, aztán elfújom a Nílus-parti jelenetből Amonasro áriáját, s megnyugszom, hogy megvan még a hangom.

– Nyolcvankét évesen még rendszeresen énekel koncerteken, előadásokon. Mi a titka, hogyan sikerült megőriznie a vocét?

– Nem csinálok én semmit, csak állandóan énekelek. Így nem jöttem ki a formából még abban az időben sem, amikor éppen nem voltak felkéréseim. Akkor is mindennap énekeltem, otthon, a magam örömeire. Így van ez már közel hatvan esztendeje. Az éneklés az életem, aköré rendezek mindent.

– Már gyerekként is énekelte, tangóharmonikával kísérte magát, dalolt a környékbeli presszóban.

– Pénzt kellett keresnem, apámat elhurcolták az ávosok, üres volt a családi kassza. Magyar nótákat, slágereket adtam elő, s egy nagyon aranyos tanárom kísért, aki mindig vigyázott rám, nehogy valami bajom essen a kocsmákban. Az, hogy már gyerekként nagyon szerettem

énekelni, édesapámnak köszönhetem, aki otthon folyton dalolt, csodálatos hangja volt. Csak azért nem lett operaénekes, mert retentő lámpaláz gyötörte. Ha már több ember előtt kellett szerepelnie, úgy izgult, hogy elment a hangja. De még így is sikerült győznie a Tolnai Világlapja által szervezett versenyen – amelyen még operaénekesek is indultak –, ő lett Magyarország legszebb hangja. A nyeresége az volt, hogy Olaszországban, egy híres tanárnál tanulhatott. Ahogy hazajött, meghallgatásra várták az Operaházba, azonban az áriáját nem is tudta elkezdni... Maradt hát a jogászi pálya, de mindig mondogatta, hogy a hangját majd a fia öröklí. Így is lett; igaz, egy terccel lejjebb.

– Azért önnek sem indult könnyen a karrierje, hiszen a Zeneakadémiára nem vették fel, az Operaházban pedig azzal utasították el, hogy túl kicsi a hangja...

– Mindez csak megerősített. A Zeneakadémiáról átirányítottak a konzervatóriumba, ahol remek tanárim lettek: Feleki Rezső, Jámbor László, Szabó Miklós. Aztán Debrecenbe Don Giovannit kerestek, s akkor ajánlott a szerepre az egyik volt osztálytársam. Meghallgattak, és 1965-ben már a társulat tagja lehettem.

– A Don Giovanninak köszönhette öt évvel később az operaházi tagságot is, hiszen ebbe a szerepbe kellett beugrania Budapesten, és a vendégjáték olyan jól sikerült, hogy utána már státuszt ajánlottak az Ybl-palotában. Nemrég még Kormányzót is énekelte ebben a Mozart-operában, hiszen ez is egyike azoknak a daraboknak, amelyekben az

Bartók: A kékszakállú herceg vára főszerepében, 1993 Fotó: Mezey Béla

évek során több szerepben is színpadra lépett. Nem zavarta, hogyha váltania kellett a figurák között?

– Nem, hiszen tényleg nagy gyakorlatot szereztem. A Lohengrinben például király és Telramund is voltam, Faragó Andrással ketten, felváltva énekeltük a két szerepet. Viszont ha ő alakította a királyt, az együttesben mindig Telramund szólamára váltott. Nem tehettem mást, hogy meglegyen a harmónia, én lejjebb mentem, s őt utánozva énekelttem a király szólamát, hogy a dirigens ne vegye észre: nincs meg a basszus... Nehéz is felsorolni azokat az operákat, ahol több figurát alakíthattam, hiszen például az Aidában Amonasro és Egyiptom királya is lehettem, a Nabuccóban a címszerep mellett Zakariást keltem életre, az A nürnbergi mesterdalnokokban voltam Pogner és Hans Sachs, a Hunyadiában pedig Rozgonyi, Gara nádor. A Bánk bánban már három figurát is énekelttem, hiszen II. Endre és Petur után Tiborc bőrébe bújtam. Ami azért sem egyszerű, hiszen most a bariton változatot játszunk, így a Bánkkal folytatott duettben mélyebb fekvésben kell nekem is énekelnem. Amikor elkezdődtek a próbák, akkor kiradíroztam az előző, tenor verziót. De közben felkértek egy koncertre, amelyen a korábbi tenor duettet kell előadnom... Mindenesetre eléneklem mindennap, hogy ezt a változatot is rögzítsem, és akkor bízom benne, hogy a koncerten nem lesz semmi gond.

– Számos félelmetes figurát is alakíthatott pályája során, ilyen volt például a Tosca Scarpiája vagy a Fidelio Pizarrója, de mindig figyelt arra, hogy ezeket a szereplőket is szép hanggal keltse életre.

– Nagyon utálok, amikor valaki acsarkodó, hörgő hanggal akarja érzékelteni, hogy az adott figura mennyire gonosz... Oda kell figyelni a szép formálásra és a megfelelő énektechnikára. Hallgassuk csak meg, hogy Leonard Warren mennyire gyönyörűen énekelte Jagót. A szép hanggal mindent meg lehet csinálni. Annyi rondaság van a világban, hogy a művészetnek szépek kell lennie, még akkor is, ha borzalmakat fejez ki.

– Hogyan csiszolta ki a színpadi atmoszférateremtő képességét? Hiszen szinte a konzervatóriumból csöppent egyenesen az operaszínpadra.

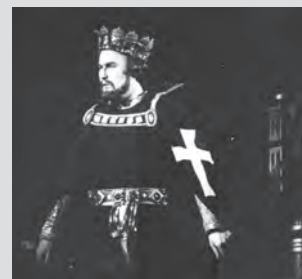
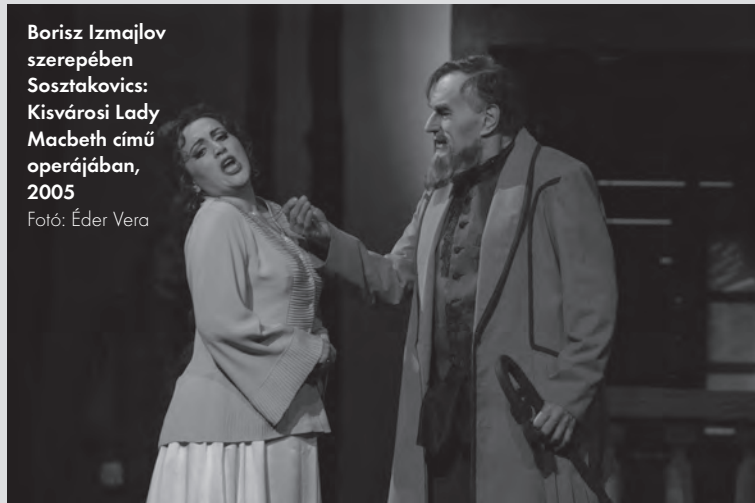
– Volt néhány mester, aki rávezetett a megfelelő előadásmódra. Rájöttem, hogy egyszerűséggel, néha mozdulatlansággal sokkal többet tudok kifejezni, mint az, aki összevissza ugrál. Most nagy divat, hogy állandóan mászkálni kell jobbra-balra, nem bíznak az ember művészi erejében. E téren sokat köszönhetek Simándynak, aki fantasztikus művész volt, mestere a megjelenésnek. Fideliót játszottunk a fertőrákosi Barlangszínházban, Pizarrót alakítottam, s a rendező azt kérte, állandóan járkáljak. Pedig inkább állni kell és szuggerálni a közönséget. Jóska akkor azt mondta: „A próbákon mászkálj, az előadáson pedig csináld, amit te gondolsz...” Így is tettem, és nagy sikert arattam. Emlékszem, hogy Debrecenben, a legelső szerepemben, Don Giovanniként filmre vett apám, és nagyon elkeseredtem, amikor megnéztem a felvételt. Azt láttam, hogy összevissza kalimpálok a pódiumon mindkét karommal, s mindezt előadás közben még csak észre sem vettem. Így elkezdtem erre is nagyon figyelni, s a következő szerepemben, Az álarcosbál Renéjeként már egész jó alakítást nyújtottam. Így lett belőlem az a tudálékos ember, aki tanácsokat osztogat... A fiataloknak mondogatom mindig, akik csak úgy énekelgetnek, hogy muszáj a gondolatnak az elsőnek lennie. A hanggal közvetíteni kell az üzenetet. Tibornál is minden szónak megvan az értelme, nem lehet „csak” elénekelni. Ahogy már korábban is mondtam, a hang eszköz, a szerep megformálásának a lélekből kell jönnie. Teljes átélésre van szükség. Ha ez nem történik meg, akkor csupán hangmutogatásról beszélünk. Nagyon szerettem Tito Gobbit is, nagyszerűen énekelt a különleges hangjával, ami nem volt olyan szép, de ezt öt perc alatt elfelejtette az ember, mert áradt belőle a művészet. Egyszer élőben hallottam Scarpiaként, fantasztikus volt, rengeteget tanultam tőle.

– Felejthetetlenek az ön Wagner-alakításai is, a német zeneszerző teljes repertoárját végigénekelte...

– Úgy éreztem mindig, hogy Wagner a basszbariton szerepeit nekem

Borisz Izmajlov szerepében Sosztakovics: Kisvárosi Lady Macbeth című operájában, 2005

Fotó: Éder Vera

Erkel Ferenc: Bánk bán, II. Endre magyar király, 1980

Erkel Ferenc: Hunyadi László című operájában Gara nádor, 1969

írta. A Wagner-repertoárom Hagennel indult Az istenek alkonyában. Nagyon szerettem mindegyik figuráját, de talán a szívemhez legközelebb a Siegfried idősödő Wotanja áll, akinek eltörik a lándzsája, s ettől annyira emberivé válik. Szintén kivételes a Parsifal, a legkeresztényibb darabnak tartom, amelyet valaha írtak. Azt mondják, hosszúak, szövevényesek Wagner művei, de ezzel együtt gyönyörűen meg tud szólítani olyan embereket is, akik korábban még csak nem is hallották a darabjait. Erről akad is egy saját történetem. Volt egy időszak az életemben, amikor rengeteget énekelttem, heti három Wagner-előadás mellett vasárnap még be kellett ugranom a Verdi Requimbe, amelyet Kobajasi dirigált. Elmentem, leénekeltem, hétfőn azonban már összeestem az utcán. Valahogy hazavergődtem a lakásomig, onnan nem a mentők, hanem a tűzoltók vittek el – a barátnőm őket tudta a leggyorsabban mozgósítani – s egy hétig fekvődtem az intenzíven. Amikor rendbe jöttem, az osztályos orvos kérte, énekeljek már valamit ott, az osztályon. Az egyik asszisztensnő ezt hallva meg is állapította, hogy milyen jó hangom van, s elképesztő, hogy mikrofon nélkül is így tudok énekelni. Megkérdezte, hol hallgathat meg. A legközelebbi előadásom egy Siegfried volt, tíz nap múlva, de azt feleltem, nem Wagnerrel kellene kezdenie az operalátogatást. A hölgy azonban nem tárgyalt, így végül szereztem jegyet, s azt mondtam neki, az első szünetben jöjjenek be hozzám, megmutatom a színpadot. Gondoltam, utána úgyis hazamennek. Fel is kerestek az öltözőmben, megcsodálták a pódiumot, a díszletet, s közölték, dehogy mennek haza, hiszen még tart ez a gyönyörű előadás! Meghallgatták utána sorban a Ring többi darabját, operabérlete lett az egész családnak, a gyerekek még ma is járnak az előadásaimra...

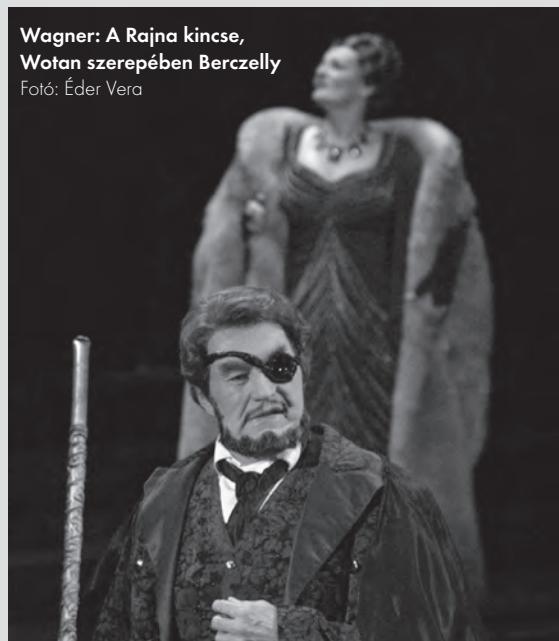
Mozart: Don Giovanni, 2013

Fotó: Nagy Attila

Wagner: A Rajna kincse,
Wotan szerepében Berczelly

Fotó: Éder Vera

Wagner: Lohengrin, 1976

Forrás: Az Operaház archívuma

– Akad egy különleges szerepe is, Jézus Bach passióiban, amelyeket a Deák téri evangélikus templomban énekelt sok évtizeden át, s még idén áprilisban is lett volna János-passiója, ha a vírus miatt nem marad el az előadás. Hogyan lett Jézus?

– Feleki bácsinál tanultam a konzervatóriumban, aki jó tanár volt, s akadt egy másik növendéke, egy helyes kislány, aki a nagy szerelmem lett. Ő a Lutheránia énekkar tagja volt, és azt mondta, jó volnék Jézusnak a passióban, menjek el, hogy Jenő bácsi, azaz Weltler Jenő meghallgasson. Ő vezette ugyanis a kórust, és a Deák téri evangélikus templomban a vezényletével évente négy nagy koncert hangzott fel. El is mentem hozzá – 1962-ben –, és a meghallgatásom után azt mondta, a legközelebbi előadáson én leszek Jézus. A debütálásom azonban borzalmasan sikerült. Én addig ugyanis csak növendékkoncerteken énekeltem, néhány fős publikum előtt, hiába tanultam meg szépen ezt a gyönyörű darabot, ahogy lenéztem a karzatról, és megláttam a több ezer embert, elkezdett rettentően dobogni a szívem. A próbán minden rendben ment, de akkor, az előadáson, amikor be kellett lépnem, az első mondatom – így szól: „Kit vártok itt?” – egy terccel magasabban sikerült. Weltler Jenő bácsi majd elejtette a pálcáját... Jött a következő mondat, azt pedig egy terccel mélyebben énekeltem. Jenő bácsi izzadni kezdett... A recitativók is úgy sikerültek, hogy megadta a kezdőhangot, s aztán már énekeltem rendesen. Viszont pánikban voltam végig, olyan rettenetesen éreztem magam, hogy amikor befejeződött az előadás, gyorsan eltűntem, hogy senkivel se kelljen találkoznom. Azt hittem, örököltem a lámpalázat az édesapámtól, és sohasem leszek énekes. Borzasztó napjaim voltak, ráadásul ekkor vallottam kudarcot az operai

felvételin. Szerencsére aztán Debrecenben már sikerrel jártam, az első előadásaimon kiment belőlem a félelem. Ekkoriban jött Simándy, aki Don Josét énekelt, én Zunigát a Carmenben, és volt egy közös vívójeletünk. Fiatal gyerekként meg voltam rettenve a nagy művésztől. Ő azonban roppant közvetlen volt, s azzal biztatott, hogy biztosan jobban vívok, mint ő, hiszen a nagybátyám háromszoros olimpia bajnok. Igaza volt, tényleg jobban ment nekem, bármikor kiüthettem volna a kardot a kezéből, és mindez segített leküzdeni a tőle való félelmet és magát az izgalmat is. Elmúlt a lámpalázam. Ebben a szerepben is szeretett a közönség, és lassan kialakult a színpadi rutinom.

– Mi lett aztán a Bach-passiókkal?

– Találkoztam később Jenő bácsival az utcán, kérdezte, hogy hová tűntem. Azt feleltem, nem gondoltam, hogy énrám valaha szüksége lesz, hiszen a templomban egy ilyen szentséges szerepet, mint Jézus Krisztus, így elrongálni, az valami rettenetes. „Ugyan már – válaszolta –, észre sem vették! Besúgtam, amit kell, s olyan szép hangod van, az a fontos.” „Hallottam – folytatta – hogy most már nagy szerepeket énekelsz, tessék eljönni hozzánk megint!” Hát így tettem. A passiók mellett Bach-kantátákat is énekeltem, ennek szintén nagyon örültem. Weltler Jenő később a legjobb barátommá vált, s évről évre a passiók Jézusaként léptem pódiumra. Ahogy egyre jobban megismertem Bachot, meg kellett állapítanom, hogy ő a legnagyobb. A H-moll miséje például annyira tökéletes, hogy abból egyetlen hangot sem lehet kihagyni. A remek orgonista, Zalánfy Aladár bácsi mondogatta mindig, hogy a legnagyobb mű, amelyet ember alkotott, az a H-moll mise. Az évek során én magam is megtapasztaltam, hogy Bachot énekelni maga a mennyország. ♡